

Віра Новодід**МИ НАЗИВАЄМО СЕБЕ КІМОВЦЯМИ
(Спомини про пережите під час війни)**

Автор спогадів – Віра Тимофіївна Новодід. Народилася 1931 року в с. Сорокошичі на Остерщині в селянській родині. Вона одна з багатьох тисяч українських дітей, на долю яких випали два роки німецько-фашистської окупації. Її дядько Павло Тимофійович Тимошенко, рідний брат матері Оксани Тимофіївни, до війни очолював сільську парторганізацію, а коли сталася фашистська навала, взяв на себе керівництво сорокошицькою підпільною групою. Йому допомагали дружина Олександра Тимофіївна і найближчі родичі – сестра та її чоловік Тимофій Степанович Новодід. Саме з групою Павла Тимошенка у травні 1942 року встановив зв'язок майор Кузьма Савелійович Гнідаш («Кім») – представник радянської військової розвідки (ГРУ), яка мала завдання встановити глибину німецьких оборонних ліній і рубежі оборони, структуру укріплень «Східний вал». За допомогою місцевих партизанів і підпільників, зокрема і Чернігова, розвідувальна група Кіма розкрила систему оборони німців, кількість і розташування військ, техніки і складів у районах Києва, Чернігова, Коростеня і Житомира. Отримана від розвідників групи Кіма інформація багато в чому сприяла успішному форсуванню Дніпра. Після визволення Чернігівщини група К.С.Гнідаша перемістилася в Білорусію. Там розвідники внесли гідний вклад в успішне завершення Білоруської наступальної операції. 19 червня 1944 р. біля міста Слоніма Кузьму Гнідаша і радистку Клару Давидюк оточив німецький каральний загін, і вони підірвали себе гранатами. Посмертно К.С.Гнідашу було присвоєно звання Героя Радянського Союзу.

Розвідник, який став легендою, не дожив до свого тридцятиліття. Як з'ясувалося, є люди, які й досі зберігають про нього теплі спогади, підписані і видані ним посвідчення для пред'явлення частинам Червоної Армії. Серед них – Віра Тимофіївна Новодід, випускниця Чернігівського вчительського і Ніжинського педагогічного інститутів, вчителька української мови і літератури (працювала у школі №23) вищої категорії з 50-річним стажем, а нині – секретар ради колишніх партизанів і підпільників міста Чернігова. Її батьки як могли і чим могли допомагали розвідникам, часто-густо ризикуючи життям власних дітей – старшої Віри і молодшої Марійки. Чіпка дитяча пам'ять Віри Тимофіївни зберегла деякі подробиці їхнього життя тих далеких і жахливих років. Без перебільшення, вони являють певний інтерес для дослідників історії нашого краю періоду тимчасової німецько-фашистської окупації. Збережено мову автора.

Наше село Сорокошичі загубилося далеко від райцентру Остер (45 км). З одного боку протікав могутній Дніпро, щедрий на пльоса, річечки, озера, трави, луги; з півночі село огорталося болотом у кілька кілометрів, за легендою – то було море, прокляте за те, що проковтнуло красиву молоду графиню. А зі сходу – поле, котре закінчувалося лісом, отим партизанським спасінням. Він багатий був на гриби, масляки, ягоди, ожину. До війни ми дуже часто ходили до лісу по ягоди і все через оте довге болото, бо то була через нього стежка напругу аж до Валка, з його могутніми сторічними дубами та соснами. Почалася Велика Вітчизняна війна. Яка ж вона страшна, її уособлювали фашисти, які в'їхали в наше село на своїй могутній техніці: вантажівки, танки, мотоцикли, бронемашини, навіть кухню свою

* Народився 17 листопада 1914 р. у с. Салогубівка Талалаївського р-ну Чернігівської області.

ввезли на спецмашині жаб'ячого кольору. А наші тікали пішки, та хіба що на полуторках; солдатів наших, 4-х чоловік, мати годувала разом з нами, в них кухні не було, їх приставили до нас на постій. В обмоточках, в ботиночках, у хебешних формах, які вони були нещасні!

А от німецькі солдати були вдягнуті добротню, в бушлатах з накладними кишеньками, з вгодованими пиками. Вони вкотилися в наше село хазяїнами. Почали зрубувати дерева, яблуньки та взагалі сади – святість для нас, ми рослили їх роками, а фашисти на наших очах за п'ять хвилин знищували наш труд і ставили свої машини та танки, кухні. Ми ховалися від них і тільки в щілинки спостерігали цю бешкеть. Обсівши, вони пішли по хлівах, витягували за одну ногу кабанчиків, регочучи, смалили тут же в дворі і пирували, а ми гірко плакали за нашим трудом: ми ж носили торбами зілля, скряжки і чекали своєї ковбаси. А далі, наївшись і понапивавшись, пішли шукати розваг на нашій горі: вони витягували дівчат, що заховалися, і нівечили їх привселюдно. У нашої сусідки тітки Солохи вивели корову і в дворі зарізали. І як не голосила, як не просила, ні, її відштовхнули, аж потич пішла, сусіди ледь одхаяли, прямо вмирала тітка, бо нічим годувати було трьох дітей, свекруху і чоловікову сестру-каліку.

А далі пішли поголовно ловить дівчат, і вже не було спасіння ніде, крім лісу та болота, але ж 41-й рік, кругом все і всі оціненіли. Фронт пройшов, встановили в селі свою владу, німецьку владу з нашими помічниками-поліцейцями. Утворили комендатуру в центрі села з наших і німців. Люд притих, зашився кожен в свої нори-хати, ніхто ні до кого не говорить, бо боялися, що можуть зацідозрити і здать в комендатуру, одне другого боялись, бо не знали, хто чим задише. Про це горе могли говорити мої батьки з сім'єю Бойправа Павла, Яся Сергія, Трохимця Ігната, Дубинського Павла, але ж всі ці люди жили в різних кінцях села, а село наше налічувало 2500 дворів. Ото нишком якось зустрічалися і сповіщали один одного про розвиток подій і в селі, і далі. Фашисти попередили: за поміч військовим – смерть, за непокору їх владі – смерть. Отож, коли з'явилися до нас вночі кімовці, які були закинуті з парашутами в міжріччя Десни і Дніпра, то сім'я наша прийняла їх однозначно.

Одної ночі прокидаюся від тихої розмови чужих людей, в хаті горить світло, вікна завішені ряднами, батька в хаті немає, він чатує надворі, маскує світло, оберігаючи від раптовості. А мати затопила піч, гріє воду, варить їжу, хлопасться в ночвах: шось пере. Молоді здорові хлопці, вдягнуті в темно-сині костюми, при зброї. Хлопці обмиваються, їдять добре, бо голодні: просушившись, швиденько на задвіркові двері вийшли, там батько повів їх надійною стежкою на болотяну стежку. Це були Кім, Турков, Миша Черепанцев, Павло Дужий.

З цієї ночі наше життя перевернулося: були всі насторожені, спала прозоро вся сім'я. Батьки заготовляли продукти, щоб було чим годувати хлопців, коли прийдуть. А вони приходили завжди вночі, голодні, забризкані грязюкою, стомлені, і частенько, падаючи з ніг, засинали, поки мати готувала їжу, гріла воду, а батько чатував надворі, чи ніде ніхто не слідкує за хатою.

Так тяглося довго, місяців 10 маскувалися, приходили тільки вночі. Опріч побутової допомоги, батьки ще мали завдання розширювати коло надійних людей, особливо таких, які мали б зв'язки чи вхід до німців.

А одного разу серед білого дня кімовці налетіли на поліцейський стан Сорокошич, розбили вщент їх грізне кубло, котре наводило жах на людей (то заберуть свиню чи корову, а то вночі вриваються в хату і витягують дівчину-дочку господаря для розваг, то забивають до смерті діда чи бабу). З цього часу поліція притихли, а Турков, Черепанцев, Дужий та інколи і Марія Бокарьова, яка зразу стала хрещеною матір'ю моєї меншої сестри Марії, почали з'являтися серед дня, і мати завжди готувала їжу, прала, гріла воду для миття, сушила одіж. Батько з дому пішов у розпорядження групи. Була поранена Марія Хом'як, яка була вже в групі Кіма, і Кописов, лікар, забинтувавши рану, наказав відвезти в глибинку хвору для затягування рани. Її привезли до нас і помістили на горище хати. Вся турбота, нагляд за пораненою (подать їжу, знести відро з бинтами і т.д.) були покладені на

нас з сестрою Марією. Жила Хом'як в нас півтора чи два тижні. Поліцаї, хоч і не нападали самі на нашу сім'ю, однак не минали можливості роздавити нас, адже це пристанище хлопців Кіма.

Почалося за нашою хатою спостереження, ми не стали ночувати вдома. Мати йшла на ніч на хутір Гори ще завидна, ми з сестрою виходили, коли потемніло, і не раз бачили чоловіка, який тинявся попід забором, він висліджував дані для поліцаїв. А ми, не чуючи під собою ніг, бігли через городи до людей на ніч. Це було дуже боязко: і людей, і в темніть бігти по леваді на другий хутір Гори. Одного разу, повертаючись з ночівлі від людей, мати з малою Марією побачила коло двору німців з людиною в масці. Не доходячи до двору, мати повернула в чужий город по стежці, через жито, вскочила в двір Киченка Гордія і в сні, Марію штовхнула до дітей в дворі, а сама по драбині – і на горище. Мала Марія, вже будучи натренована тікати, полізла за мамою. Створився шум, і господиня, баба Ївга, вийшовши з хати, помітила карапкання малої на хату, все зрозуміла, тим паче, що у дворі, по тій же стежині з жита, появилися ті ж німці з людиною в масці.

– Де вона, жінка з дівчам?

– Побігла на центральну вулицю, – відповіла баба Ївга (перший раз побула мати з малою Марією в зубах смерті).

Ця група чужаків побігла на центральну вулицю і схопила випадково жінку, що йшла з дівчинкою.

Німці виїхали в Остер, в селі лишилися поліцаї, і через кілька днів в нашій хаті зібралися партизани Юрія Збанацького і люди Кіма. Вони за обідом вирішували свої справи. А тим часом у перебойці (спальня з полицями і ліжком) кидалася з кутка в кутку висока худорлява жінка в зеленувато-голубій кофтині. Згодом говорили, що то вона мала намір отруїти Кіма. І зараз переді мною її стривожене обличчя, якась відчуженість від навколишнього, на мене вона не зважала. До столу чомусь незнайомка не сідала.

Наша хата була надійним притулком і для потерпілих. Як він виявився в нас в мокрій шинелі і з автоматом, не знаю, а тільки вранці нам з сестрою наказала мати чергувати на вулиці, прослуховувати, чи не з'явилися в селі німці (про їх появу вість поширювалась швидко), чи не йде до нас хтось небажаний. Марія повинна бігти до хати, і мати повинна замикатися в хаті. Пройшло два тижні, щонаочі мати виводила партизана надвір подихати і розім'ятися хворому. (Думалося тоді, що цих прогулянок по двору ніхто не бачив – помилялися. Сусід Новодід Микола Остапович слідкував і бачив, але не сказав навіть дружині; добра йому, слави і раю на небі і на землі, то наші справжні патріоти, прості селяни, які не вміли продавати, не вміли пускати на смерть сім'ю таких же трудяг, як і вони).

Одного дня до хати зайшов уже інший сусід, якого привабив запах самогонки. Брага грала добре, і він рвонув у перебойку (спальню), де лежав партизан і стояла бражка в діжці. На порозі сусід вкляк: створилася жахлива ситуація – мати, сусід і ... наставлений автомат прямо в груди сусіда. Передаю дослівно діалог: «Платон, побачив?» – мати йому. Платон: «Побачив!» Мати йому: «Мовчи ж, бо в тебе теж діти, поняв?» «Поняв!» – відповів дядько Платон і, не подивившись на брагу, побіг з хати. Ми погано чергували, бо не випередили його попередити матір замкнутися. Та й ніхто не думав, що він прибіжить дивитися бражку в перебойку.

Сусід пішов, а ми ледь дочекалися присмерку і повели партизана на болотяну стежку, на пряму до лісу. Довівши до стежки, ми всі повернулися, та й не додому, а знову на хутір Гори, бо боялися, що сусід ненадійний і приведе поліцаїв вночі.

За нами почалися гоніння, ми вже давно не ночували вдома. Цей хутір Гори тягнеться полозою аж до болота і з обох боків оточений оболонням і городами, і ми мали надію, що з кожної хати, де ми ночували, зможемо скотитися у верболізі і, ховаючись, тікати до великого болота.

Прийшов зв'язковий і передав, що в нашій хаті будуть зустрічатися партизани, потрібно було приготувати їжу і, звісно, відчинити хату. Тієї ночі ми ночували на лузі. Сусідський хлопець, брат партизана Дубинського Василя Левковича, зу-

стрівся нам на лузі підводою і сказав, що в селі німців немає. Ми всі вмостилися на підводі з своєю постількою (парашути служили нам за постіль, бо все майно, і хатне, і закопане, поліцаї пограбували) і безпечно їдемо додому підводою під двір. Мати стрімко побігла до хати готувати їжу, а ми з сестрою розвантажуюмо свої нічні пожитки. Раптом сусідська дівчина Надія Киченок Косиянова, проходячи (не зупинилась !!!) побіля мене, тихо сказала на ходу: «Німці в селі!!!» Це для нас бомба. Марія стрімко до матері з вістю такою. І мати, замість рятуватися з дітьми, послала мене до партизана Збанацького, Василя Дубинського. Я кулею по завданню, а мати запрягала назад коня. Прибігаю до Василя, а він спить на рундучку в обнімку з карабіном, головою до сіней. Кричу йому, він схоплюється, ми біжимо на вулицю, а там летить підвода, править нею моя мати, сестра вхопилася за драбки, ледь не вилітає. На ходу Вася підсаджує мене на воза і біжить за нами. Вискочили на перехрестя, і нам назустріч виїжджають зліва німецькі вершники. Мати ще дужче вдарила по конях і звернула направо так круто, що ми ледь не випали з воза, а через кілька метрів – поворот наліво за будинок. Як тільки мати зіскочила з підводи, коні стали. Мати забігла в один ближній двір, а нас штовхнула в протилежний. Матері господиня хати Уляна Федорова винесла просо товкти в ступі, а нас швиденько сусідка Марія забрала в хату. Сестру сховала на піч, а мені дала тремтячими руками тертушку терти дереви. Всім було страшно, бо Василь, коли біг за нашою підводою, побачив вершників і крикнув своїй матері, яка кинула доїти корову і бігла за ним, сином: «Стой, мама, не робей !!!», – і почав стріляти в німців (це ще ми чули і бачили). Вершники повернули назад, а Вася теж повернув назад до нашої хати, яка стояла над джерелом, зарослим лозою і різною паростю. Там уже були вороги, які тільки цього і чекали. Вася сподівався перетяти цей водяний перетин і рятуватися в городах чи лозах, а зустрів там смерть. Зрешетили сміливого комсомольця Васю Дубинського. Який же він сміливий, який героїчний подвиг зробив, врятувавши нас і, можливо, багатьох. Вася від сну, від якого пробудила його я, до смерті прожив не більше 15 хвилин. Хай сіє космос таких синів землі нашої безмежну кількість, хай проростають на славу і багатство народу нашому. І не буде тоді цього тихого голодного горя в такого працьовитого, сміливого і щедрого народу.

Ще раз врятувалася моя мати зі своїми дітками від смерті – другий раз. І не врятувався, а положив своє життя Васильок, щоб ми залишились живими. Нас відвезли на два тижні в Сивки до Марії, сестри нашої сусідки, бо ми вже мішали: дуже активно ганялися за нами німці з поліцаями.

Ще не всі завдання виконала наша мати, хоч і мала наказ при скрутній ситуації пробиратися з дітьми в групу. Мати ніяк не могла зв'язатися з людиною, якій було велено терміново з'явитися до партизанського загону Ю.Збанацького. Наказ цей треба передати тільки йому особисто, щоб не знала ненадійна теща. А жив він на хуторі, якраз за поліцейським станом. Для прикриття, тобто щоб відволікти увагу фашистів, вона в дорогу брала нас з Марією. Фашисти не могли повірити, що проста жінка з села веде з собою малолітніх дітей на явну смерть, вона не була схожа на зв'язкову Червоної Армії, на партизанку. Таким чином ми і наткнулись на поліцаїв з німцями. Чудом врятувалися, додому не попали, а під пеленою темноти добралися на хутір, на околицю села. Там стояла самотня хата Уляни Титової. Жінка нас впустила, нагодувала. А раненько мати вийшла прополоскати якусь манаття наше тут же в озерці під болотному. Маму побачила дівчина-пастушка, племінниця ярого поліцай. Мати зрозуміла, що треба швиденько тікати з цієї хати. Але і назад ходу не було, і ми пішли понад болотом, пробираючись до лісу, а там – рятунок, бо німці навіть групами не дуже рвалися в ліс.

Пізніше ми дізналися, що з'явилися-таки поліцаї до Уляни того ж дня, дуже били жінку, допитуючись, де ділась партизанка, і тітка Уляна не витримала і сказала правду, що пішла в болото. Поліцай вилаявся, забрав шинелю, яку якимось чином добула жінка, вилаяли її, ще раз ударили і пішли. От такі в нас є люди: різноманітні, фанатично віддані добру і боротьбі, і зрадники, але більше отаких

непомітних простих добрих помічників тим, хто став на стежу боротьби з фашизмом.

Одного разу, повертаючись в ліс, в загін, ми з мамою наткнулись на поліцаїв з німцями, потрібно було йти прямо на них, але ми звернули в город і лозняк, вони вистрелили, надіялись, що ми здамося, але мати і не думала, бо то була б смерть. Вороги не чекали, що ми підемо тікати, створилась пауза, і, скориставшись нею, мати рвонула в лозняк, який переходив у болотянку. Німці відкрили вогонь, посипались осколки, мене і Марію оглушило, мати потягла мене за собою, нас уже розділяло болотяне озеро від німців, бігти вони за нами не стали, а стрілянини не припиняли. Мати, обнявши нас, обох занурила в болотянку, одначе осколки дістали нас, мамі знівечило руку, мені попав осколок в лобну частину голови і глибоким юзом пройшов по спині. Ми завмерли, і вороги за нами не гналися і стрілянини припинили. А ми спочатку, в першу мить, не зрозуміли, що зранені, а коли прийшли до тями, побачили себе об'юшених грязюкою і кров'ю. Мати перев'язала себе і мене сяким-таким ганчір'ям, заспокоїла Марію, і ми змушені були болотом добиратися до лісу. Були знесилені, перелякані і голодні. Марія просила кришечок з хліба, бо знала, що хліба не було (ми загубили вузлик з хлібом), приголошувала: «А за що ж це мені так страдати!» Вночі болото страшне, воно булькало, нас кусали комарі, ми боялися гадюк. А вранці ми знову полізли в напрямку лісу, траплялося провалювалися, але мати вибирала місця з корінням, гілками, наказувала ступати в її сліди. А потім роздерла на стьожки велику шерстяну хустку, позв'язувала і цією вірвовкою нас і себе позв'язувала в один ланцюг і повела: мати йшла перша, до себе прив'язала Марію, а потім була прив'язана я. Нас перев'язав Ангствурм Никон Валер'янович, лікар Збанацького Ю.О., матері пальців не врятував, бо гноїлись, і він відрізав їх. Мої рани заживали швидше. Марія часто плакала від головного болю. Мати незабаром стала до роботи на кухні вже в групі. Ми мало її бачили в нашій палатці, зіп'ятій на чотири сохи. Тут ми чистили картоплю, збирали гілля до купи на кухню і аеродром-галявину.

Місця для розташування групи міняли. Стояли під с. Заводом, там бугриста місцевість, сухо, сосновий ліс, а де-не-де березнячок, трішки далі галявина, на якій, розкладаючи багаття, приймали літаки. «Кукурудзник» одного дня перебував замаскований тут же біля палаток, пілот водив нас всередину літака, який нагадував великого човна (дуба) всередині.

Який був Ким? Середнього росту, коренастий, обличчя кругле, очі добрі, при усмішці робилися просто смужкою. Одного разу появилася з Києва красива Феня (це дівчина, яка працювала на Кіма в Київській німецькій комендатурі, її німці пізніше вбили), Кім вибіг з своєї землянки в галіфе і тапках на босу ногу. Його ад'ютант Бойправ Павло (з Тужара) зауважив: «Кузьма Савич, не можна ж в такій формі перед жінками появлятися». Присоромився і метнувся переодягатися. Любив пісні «Красний командир», «Ой під дубом зелененьким брала вдова льон дрібненький». З теплотою відносився до нас, дітей (нас в групі було двоє). Розшиля я йому носову хустину, і він взяв її, зробився радісний й користувався нею.

Ваня Турков – невисокий, кріпкий, з кривими, як у кавалериста, міцними ногами, привабливий, русявий, обличчя серйозне, рідко усміхався, це був вогонь в бою, миттєво приймав рішення в критичні моменти, відданий Кіму. Паша Дужий – хлопець середнього росту, з довгуватою, трохи набік шиєю, рішучий, серйозний. Взят у когось стороннього гітару, як трофей, розбив об дерево, мовляв, не мародерствуйте. Миша Черепанцев вищий за Туркова, кучерявий, завжди усміхався, показуючи рівні великуваті зуби. Льоня (Заїка) мав мовний дефект – заїкався, середній на зріст, мовчун, добряк. Бокарьова Марія кругленька, невисока ростом, інтенсивна, вдягнута в військову гімнастюрку з гарною коротенькою юбкою. Форма облягала, обтягувала її красивий штальт. Вона зразу заявила, що вона – хрещена мати нашій малій Марії.

Група міняла стоянки, бували у вологій місцевості, листяні дерева закривали зовсім сонце, і на душі було незатишно. Тут ми були недовго. Цікавим виявилось

веселе сперечання Ясь Галини з Кімом: перед нами під сосною лежало немовлятко Галини, і Кім пропонував назвати дівчинку Любов'ю, але Галина (дружина Яся Сергія) була уперта і серйозна, вона сказала, що дівчинку назве Надією.

Коли нас з сестрою везли підводою на лісний аеродром для відправки в Москву, то супроводжував нас Андрій Немчинов (радіст і боець групи Кіма). Він велів нам передати його сестрі в Москві, що на сьогодні він убив 100 німців. Літак не прибув, і ми повернулися назад. Нас з сестрою довго дражнив радіст Юрій «москвичками». А ми були обсіпані чиряками і струп'ям. Дуже рідко бачили «дома» наших улюблених Туркова, Черепанцева, Дужого і нашого батька, вони виконували кожен свою роботу.

Наша палатка стояла в центрі, і часто вночі ламалося гілля, коли часом спускався вантаж з парашутами прямо на нас. Шовкові білі парашути і хебешні парашути нам служили за постіль. Часто так бувало, що загін Збанацького базувався поряд з нами, і ми з сестрою любовалися його юною Ольгою, русявою, в коричнево-втому жакеті, а Юрій – з русявою бородою. На басовитому коні і сам не менш спокійний, гарцував у німецькому мундирі М.М.Таранущенко, стрункий, красивий і бравий.

У групі появлялися люди інших загонів, зокрема подружжя Гойварців – Август* та Ірина, вже гарно вагітна. Коли Ірина затримувалася з розвідки, то Август стояв коло дерева мовчки і гірко плакав. Ірина поверталася в своєму світленькому платтячку, яке сильно обтягувало її вже неструнку фігурку. І Август не знаходив собі місця з радощів: обнімав, пригортався до неї в усіх на очах, до змарнілої і стомленої маленької Іринки. Рідко бачилася із сином Ігорем зв'язкова Кіма з підпільниками Чернігова Любов Степанівна Валюшкевич. Це була строга пара, якась пригнічена і похмура, особливо мати.

У Кіма був Тисовський, чех, чорнявий, гнучкий, чуть сутулий, у військовій гімнастборці з портупеями**. Він часто брав на руки малу Марію***, пригортався до неї і ходив по галявині в глибокій задумі. А вголос страждав, що він не підданий Радянського Союзу. Він був перекладачем і радником Кіма. Він, як і Клара, рідко виходив з палатки-землянки.

Нас з малою Марією Кім хотів відправити в Москву, але в потрібний час літак не прибув, а пізніше відпала необхідність відправлять, бо німці драпали, не оглядаючись, і нам світилася домівка. З радощів не зафіксувала пам'ять, як ми з лісу добувалися в наше рідне село Сорокошичі (його тепер немає на карті, бо там Київське море – пустиня). Вся група на чолі з Кімом і ще багато хто в хаті не поміщались і накрили столи прямо в дворі. В цьому застільному кагалі пам'ятаю тільки Кіма, який з сумом прощався з нами і говорив, що для нього війна не закінчилась, і чи зустрінуться йому на подальшій дорозі ще такі щирі і віддані люди. Ми плакали за нашою групою, за нашими кімовцями, бо любили вони нас всі, особливо Марію. І називали нас дорогими дітьми за терплячість і муки. Вони поїхали, а ми зібрали сковороди та ложки, які залишилися в хаті, і почали з їх розживатися, бо все було пограбоване, розтягнуте: посуд, подушки і всяке домашнє збіжжя.

Ми зробилися рідними з тими людьми, з якими звела нас доля в Кіма: Марією Петрівною Вовкодав, киянкою, яка була ланцюгом від Фені до Кіма і багато допомагала Кіму. Чернігівці: Жабинські, Олександр Михайленко, Саша Садовий, Никон Валер'янович Ангствурм, Мольченки – Катя, Василь.

Кім набрав нову групу, а радістку залишив ту ж саму, Клару Давидюк, і пішов далі через лінію фронту. Там був тяжко поранений в ноги, попав в оточення, його замаскували в землянці з радісткою так, що жоден чоловік не зміг помітити це сховище. Але оточення було цілеспрямоване, наведене з собаками-вівчарками, і ті

* Військовослужбовець німецької армії. Перейшов на бік партизанів. Його дружина Ірина – українка з Чернігова.

** Йоганн Франкль (Іван Бертольдівич Тисовський) – чеський комуніст, член Комінтерну, заступник Кіма з конспіративної роботи.

*** Нині Марія Тимофіївна Докторова, інженер-будівельник за фахом, мешкає у Чернігові.

нюхом знайшли землянку. Німці намагалися взяти Кіма живим, але він наказав Кларі зірвати гранату. Її «лимонка» не спрацювала, і Ким підірвав себе і Клару своєю гранатою, але німцям не віддав себе живим. Загинув і Паша Дужий зі своєю групою в такому ж оточенні. Кіму присвоєно високе звання Героя Радянського Союзу.

Глибокий біль довго мучив нашу сім'ю, бо кімовці були для нас рідними і безмежно дорогими. А про них років 25-30 ніхто не зронив ні слова тому, що вони були розвідниками, і про них не можна було говорити, а тільки від того нам було не легше, бо ми бачили, як вони грали зі смертю, не знаючи, від кого вона впаде і звідкіля, виконуючи завдання.

Хай сіють такі сини на нашій землі щедро і рясно, хай ніколи не вмирають їх людські якості в наших людях, хай живе їх лицарство, їх героїзм, бо на голому місці Кім заснував міні державу розвідників для боротьби з фашизмом. Хай не вмирає те, що рухає людину до подвигу.

Щира вдячність і доземний уклін моїм землякам-сорокошичанам, розкиданим по світу, за ту поміч, за те добро, яке робили для нашої сім'ї в час окупації німецько-фашистськими загарбниками; добро, яке вимірювалося життям: впускали нас переночувати, годували, чим могли, ховали від фашистів. Можливо, вже пішли з життя ці добрі і порядні люди, але є їх діти чи внуки, то хай знають, що вони золотого кореня. Вдячні Новодіду Миколі Остаповичу, Киченок Івзі, Киченок Горпині та її донькам Марії і Наташі, Дубинському Юхиму і Стеклі з сином Семеном, тітці Марті і донькам Каті і Галині, Улянні Титовій. Низький уклін Марії з Сивок, сестрі Улянні з Сорокошич. Де ви зараз, Маріє? Ви жили тоді на Нивках, з вікна вашого будинку було видно ліс. Як ми вам дякуємо! Все, що є в нас доброго, ми набралися від цих людей, про яких я згадую в цьому зошиті. Все, що є в нас доброзичливого, порядного, нетлінно-християнського ми з Марією набралися і від наших кімовців. Ми перемогли у Великій Вітчизняній війні ще і тому, що таких сімей, як наша, було тисячі.

